

PROSTOR

20 [2012] 1 [43]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
20 [2012] 1 [43]
1-218
1-6 [2012]

Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

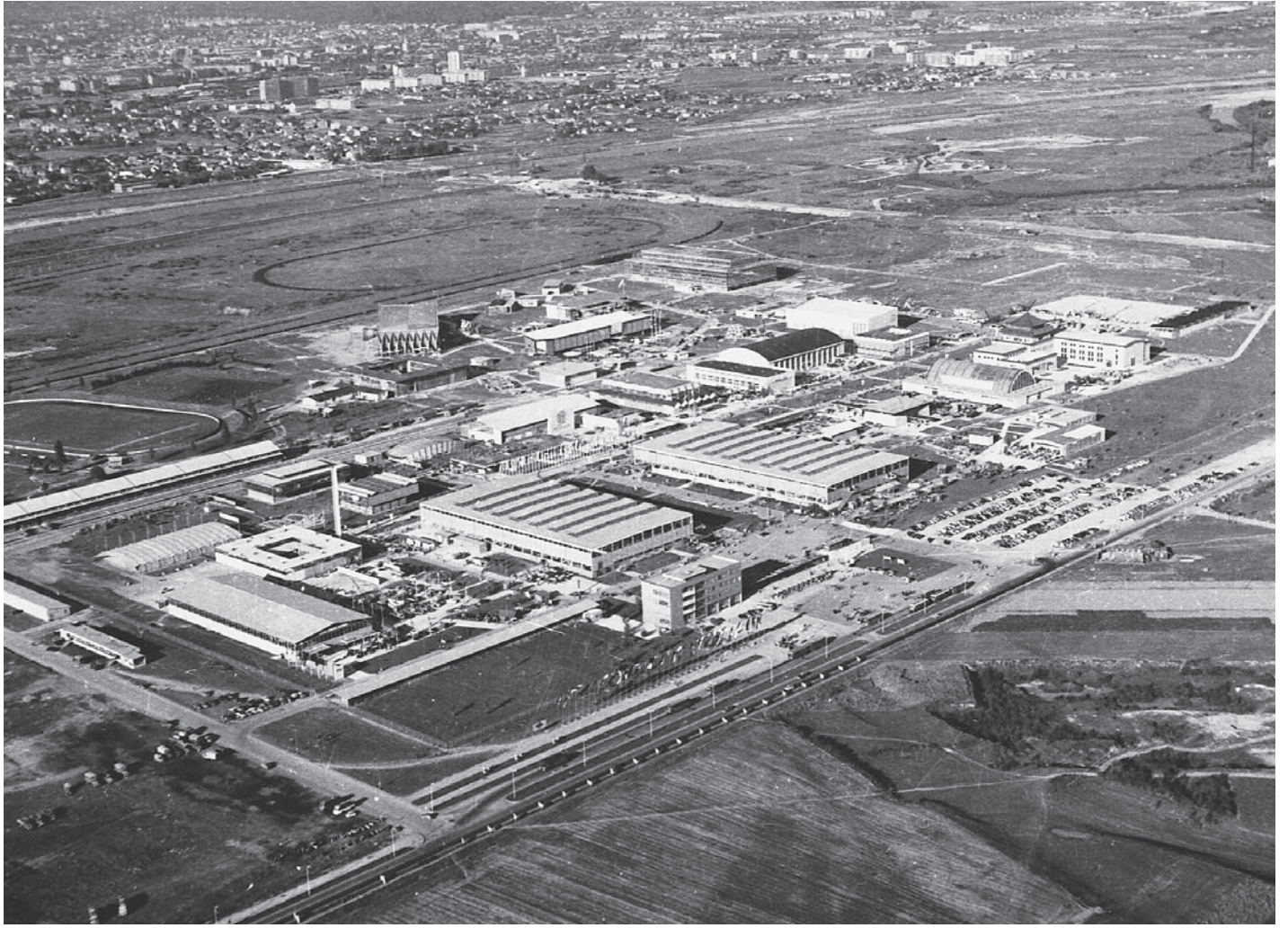
186-197 **BORKA BOBOVEC**
IVAN MLINAR
DOMAGOJ SENTIĆ

ZAGREBAČKI VELESAJAM
KAO POTICAJ RAZVOJU
NOVOZAGREBAČKOG CENTRA

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 711.6(497.5 ZAGREB)"19"

ZAGREB TRADE FAIR AS AN INCENTIVE
FOR THE DEVELOPMENT
OF NEW ZAGREB CENTRE

SUBJECT REVIEW
UDC 711.6(497.5 ZAGREB)"19"

Sl. 1. AVIONSKA SNIMKA ZAGREBAČKOG VELESAJMA S KRAJA PEDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA
FIG. 1. AERIAL VIEW OF ZAGREB TRADE FAIR, LATE 1950S

BORKA BOBOVEC¹, IVAN MLINAR², DOMAGOJ SENTIĆ²

¹ REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO GRADITELJSTVA I PROSTORNOGA UREĐENJA
HR – 10000 ZAGREB, VINOGRADSKA 25

² SVEUČILISTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

PREGLEDNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 711.6(497.5 ZAGREB)“19”

TEHNIČKE ZNAJSTOSI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.02. – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 19. 11. 2011. / 14. 6. 2012.

¹ REPUBLIC OF CROATIA
MINISTRY OF CONSTRUCTION AND PHYSICAL PLANNING
HR – 10000 ZAGREB, VINOGRADSKA 25

² UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

SUBJECT REVIEW

UDC 711.6(497.5 ZAGREB)“19”

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.02. – URBAN AND PHYSICAL PLANNING

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 19. 11. 2011. / 14. 6. 2012.

ZAGREBAČKI VELESAJAM KAO POTICAJ RAZVOJU NOVOZAGREBAČKOG CENTRA

ZAGREB TRADE FAIR AS AN INCENTIVE FOR THE DEVELOPMENT OF NEW ZAGREB CENTRE

CENTAR NOVOGA ZAGREBA
JUŽNI ZAGREB
NOVI ZAGREB
ZAGREB
ZAGREBAČKI VELESAJAM

NEW ZAGREB CENTER
SOUTH ZAGREB
NEW ZAGREB
ZAGREB
ZAGREB TRADE FAIR

Izgradnja Zagrebačkog velesajma u Novom Zagrebu započela je krajem 1950-ih. Zajedničko obilježje Zagrebačkog velesajma i Novoga Zagreba jest povezan i nedovršen urbanistički koncept. Zagrebački je velesajam prostorna razdjelnica Novoga Zagreba, ali i velik prostorni te sadržajni potencijal koji omogućava funkcionalnu i dijelom strukturnu preobrazbu svojih površina i građevina.

The construction of Zagreb Trade Fair started in the late 1950s with intensive building of its pavilions. An incomplete urban planning concept was a common feature of both the Zagreb trade fair and New Zagreb itself. Zagreb trade fair has a significant spatial potential which allows the functional and partly a structural transformation of its areas and buildings.

POVIJESNI I PROSTORNO-URBANISTIČKI KONTEKST NASTANKA NOVOGA ZAGREBA

HISTORICAL, SPATIAL AND URBAN PLANNING CONTEXT OF NEW ZAGREB ORIGIN

Prostorni razvoj Zagreba krajem 19. i početkom 20. stoljeća potaknut je ubrzanom industrijalizacijom i trgovinom te posljedičnim porastom broja stanovnika, a obilježen je uzdužnim širenjem novih dijelova grada na istok i na zapad od gradskoga središta. Širenje grada bilo je određeno na sjeveru južnim obroncima Zagrebačke gore, a na jugu željezničkom prugom izgrađenom 1862. godine. Područje južno od željezničke pruge i sjeverno od rijeke Save uglavnom se koristilo za poljoprivredu. Željeznička pruga postala je zapreka i razdjelnica između južnog dijela zagrebačke blokovske izgradnje građene potkraj 19. i početkom 20. stoljeća te područja Trešnjevke, Trnja i Peščenice planiranih za širenje grada.¹ Postupno se na ovom području, uglavnom uz postojeće prigradske ceste, razvijala neplanska supstandardna obiteljska izgradnja koja je ubrzo postala zapreka urbanizaciji južnog dijela gradske periferije.² *Generalni regulacioni plan za grad Zagreb* iz 1936. godine za područje Trešnjevke, Trnja i Peščenice planirao je uklapanje stare izgradnje i infrastrukture, kao i parcijalne nove izgradnje u kontinuirano izgrađeno gradsko tkivo. Planom iz 1936. godine obuhvaćena je i rijeka Sava te područje južno od Save, na kojem su planirani sportski sadržaji. Drugi svjetski rat zaustavio je provedbu plana iz 1936. godine. Promjena društvenopolitičkog sustava nakon Drugoga svjetskog rata potaknula je izradu *Direktivne regulatorne osnove Zagreba* iz 1953. godine koja je obuhvaćala

znatno šire područje od *Generalnoga regulacionog plana za grad Zagreb* iz 1936. godine, pa tako i veće područje južno od Save, koja je postala nova gradska razdjelnica. Značajan poticaj širenju Zagreba na desnu obalu Save bila je i vizionarska odluka tadašnjega gradonačelnika Većeslava Holjevca³ da se izgradi Most slobode preko Save,⁴ koji je pušten u promet 1959. godine.⁵ Dotada je, sredinom 1950-ih godina, na području južno od Save već počela izgradnja Brodarskog instituta,⁶ prvih novozagrebačkih stambenih naselja⁷ i Zagrebačkog velesajma⁸ kao značajnog poticaja razvoju područja južno od Save.⁹ Izgradnja Zagrebačkog velesajma potaknula je brzu urbanizaciju na način da je ubrzala izgradnju cjelokupne infrastrukture – od struje, vodo- voda i kanalizacije do primjerenih prometnica koje su bile potrebne kao prilaz Zagrebačkom velesajmu, a iskoristene su za razvoj čitavog područja.

PROSTORI ZAGREBAČKIH SAJMOVA KROZ POVIJEST

ZAGREB FAIRS THROUGH HISTORY

Sajmovanje u Zagrebu ima tradiciju koja započinje prvim *kraljevskim sajmovima* krajem 11. stoljeća¹⁰ i nastavlja se prvim sajmovima na Markovu trgu u 13. stoljeću. Sajmovi se održavaju na glavnim trgovima Gradeca i Kaptola sve do sredine 17. stoljeća, a prestankom opasnosti, koju su predstavljali turski napadi, sele se na prostor Harmice (danas Trg bana Josipa Jelačića). Zatim se sajam premješta na Novi trg (danas Trg Nikole Šubica Zrinskog), pa sredinom 19. stoljeća na Sajmišni trg (danas Trg maršala Tita) te 1895. godine na područje današnje Martičeve ulice i 1930-ih na Heinzelovu ulicu iza *Živodernice*.

Značajan događaj u kontekstu sajmovanja u Zagrebu jest Velika hrvatsko-slavonska gospodarska izložba 1864. godine koja je održana na Sajmišnom trgu, na kojem je poslije izgrađeno Hrvatsko narodno kazalište.¹¹ *Zagrebački zbor* naziv je međunarodne gospo-

1 MARINOVIC-UZELAC, 1984: 32

2 Otada je neplanska supstandardna obiteljska izgradnja kontinuirani problem urbanističkog razvoja Zagreba. [BOHUTINSKY, 1964: 1; *** 1984.b: 15]

3 RADAUS, 1970: 9

4 Most Slobode je kao produžetak središnje gradske osi omogućio simboličan i praktičan početak urbanizacije prostranog i gotovo neizgrađenog područja na desnoj obali Save.

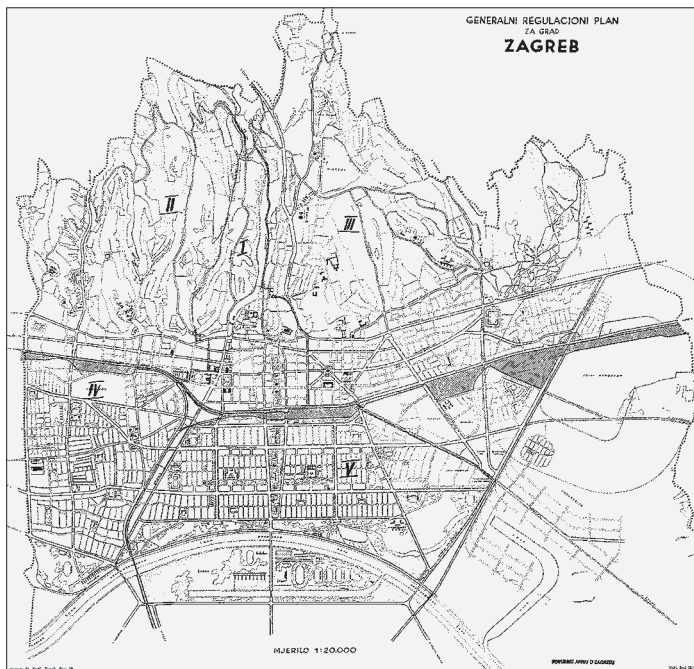
5 Studije za Most slobode započete su 1950., a most je otvoren za promet 1959. godine. [TONKOVIC, 1981: 57]

6 Osnovan 1948. godine.

7 Remetinečki gaj koji se tada nazivao Naselje februar-skih žrtava 1955. [MLINAR, 2007: 263], Novi Savski gaj 1957. i Trnsko 1960. godine. [KOLACIO, 1970: 8; MLINAR, 2007: 290, 329]

8 HOLJEVAC, 1960: 1; HOLJEVAC, 1970: 10; KOLACIO 1962. a: 3

9 DOBRONIĆ, 2006: 640; PREMIERL, N., 2006: 654

darske izložbe i dioničarskog društva koje je djelovalo u Zagrebu od 1909. do 1946. godine kao preteča Zagrebačkog velesajma. Prva izložba (sajam) *Zagrebačkog zbora* organizirana je 1911. godine na prostoru Sajmišta u Martičevoj ulici. Prvi svjetski rat prekinuo je održavanje *Zagrebačkih zborova*, koji se nastavljaju 1922. godine kao *Prvi zagrebački veliki sajam*, da bi se od 1936. izložbe *Zagrebačkog zbora* održavale u novomu izložbenom prostoru na Savskoj cesti, gdje je danas smješten Studenski centar Sveučilišta u Zagrebu.¹² Zagrebački je zbor 1946. godine preimenovan u Zagrebački velesajam, koji je 1956. godine premješten¹³ iz Savske ceste na područje južno od rijeke Save¹⁴ – u današnji Novi Zagreb.

Sajmovi su premješteni na nove lokacije, u pravilu periferno postavljene u odnosu na grad, i na taj su način potaknuli razvoj i stva-

ranje novih gradskih područja. U zagrebačkom primjeru može se pratiti premještanje sajмова uglavnom prema jugu i rijeci Savi. Izgradnja Zagrebačkog velesajma južno od rijeke Save potaknula je značajno širenje grada na područje tada gotovo neizgrađenoga južnog dijela Zagreba, koje će ubrzo postati Novi Zagreb.

ZAGREBAČKI VELESAJAM U NOVOM ZAGREBU

ZAGREB TRADE FAIR IN NEW ZAGREB

Početak izgradnje novog velesajma tadašnje političko vodstvo uočava mogućnost da izgradnjom velesajma pokaže snažan razvoj gospodarstva i izvan granica države te pokrene značajan međunarodni sajam u jugoistočnom dijelu Europe. Vodstvo Zagrebačkog velesajma i Grada Zagreba, kao vodećega industrijskog centra u državi, prepoznalo je značenje i potencijal organizacije velikoga međunarodnog sajma te u kratkom vremenu omogućilo njegovu realizaciju na području Novoga Zagreba. Zagrebački velesajam bio je jedini svjetski sajam koji su sredinom 20. stoljeća, u doba zahlađenja političkih odnosa između kapitalističkih i socijalističkih zemalja, podjednako posjećivali izlagači iz svih zemalja, s posebnim naglaskom na nesvrstane zemlje koje tada postaju značajno tržište.¹⁵ Nedovoljan broj i veličina velesajamskih izložbenih prostora vrlo su brzo postali ograničenje za izlagače koji nastoje što kvalitetnije prikazati svoje proizvode.¹⁶ Paviljoni novoga velesajma počeli su se graditi 1956. godine¹⁷ odlukom tadašnjega grado-

SL. 2. GENERALNI REGULACIONI PLAN ZA GRAD ZAGREB IZ 1936. GODINE

FIG. 2. MASTER REGULATION PLAN FOR ZAGREB FROM 1936.

SL. 3. DIREKTIVNA REGULATORNA OSNOVA GRADA ZAGREBA IZ 1953. GODINE

FIG. 3. REGULATION PLAN FROM 1953.

10 *** 1999: 29

11 JUKIĆ, 1997: 77

12 *** 1957: 4

13 Gradska komisija koja je trebala detaljno analizirati sve potencijalne lokacije i donijeti odluku o konačnoj lokaciji za izgradnju novog Zagrebačkog velesajma osnovana je 1953. godine.

14 BOUREK, 1959: 1

15 Jugoslavija je suosnivačica Pokreta nesvrstanih zemalja 1956. godine, a otada je počelo i poboljšanje odnosa sa SSSR-om te uspostava uravnoteženih političkih odnosa sa zapadnim, kapitalističkim i istočnim, socijalističkim blokom.

16 VINCEK, 1954: 6

17 Glavni izvođač radova bilo je građevno poduzeće „Tehnika“ iz Zagreba [km., 1966: 4]. Autor navodi da je Zagrebački velesajam građen od jeseni 1955. godine „tako reći prije negoli je projektiran“ [PAVLOVIĆ, 1974: 17].

SL. 4. PROSTORI ZAGREBAČKIH SAJMOVA I GOSPODARSKIH IZLOŽBI – KRONOLOŠKI PREGLED NA ORTOFOTO KARTI ZAGREBA:

- 1 SAJAM NA MARKOVU TRGU
 - 2 SAJAM NA KAPTOLU
 - 3 SAJAM NA HARMICI (DANAS TRG BANA JOSIPA JELAČICA)
 - 4 SAJMIŠTE NA NOVOM TRGU (DANAS TRG NIKOLE ŠUBICA ZRINSKOG)
 - 5 SAJMIŠTE NA SAJMIŠNOM TRGU (DANAS TRG MARŠALA TITA)
 - 6 SAJMIŠTE U MARTICEVOJ ULICI
 - 7 SAJMIŠTE U HEINZELOVOJ ULICI IZA ŽIVODERNICE
 - A GOSPODARSKA IZLOŽBA NA SAJMIŠNOM TRGU (DANAS TRG MARŠALA TITA)
 - B ZAGREBAČKI ZBOR – GOSPODARSKA IZLOŽBA U MARTICEVOJ ULICI
 - C ZAGREBAČKI ZBOR – GOSPODARSKA IZLOŽBA U SAVSKOJ CESTI
 - D ZAGREBAČKI VELESAJAM U NOVOM ZAGREBU
- FIG. 4. ZAGREB FAIRS AND ECONOMY EXHIBITIONS – CHRONOLOGICAL SURVEY ON THE ORTOPHOTO MAP OF ZAGREB
- 1 FAIR ON ST MARK SQUARE
 - 2 FAIR ON KAPTOL
 - 3 FAIR ON HARMICA (BAN JELAČIĆ SQUARE TODAY)
 - 4 FAIR ON NEW SQUARE (NIKOLA ŠUBIĆ ZRINSKI SQUARE TODAY)
 - 5 FAIR ON FAIR SQUARE (MARSHALL TITO SQUARE TODAY)
 - 6 FAIR IN MARTICEVA ST
 - 7 FAIR IN HEINZELOVA ST
 - A ECONOMY EXHIBITION ON FAIR SQUARE (MARSHALL TITO SQUARE TODAY)
 - B ZAGREBAČKI ZBOR – ECONOMY EXHIBITION IN MARTICEVA ST
 - C ZAGREBAČKI ZBOR – ECONOMY EXHIBITION IN SAVSKA RD
 - D ZAGREB TRADE FAIR IN NEW ZAGREB

načelnika Većeslava Holjevca¹⁸ na neizgrađenom području južno od rijeke Save prema urbanističkom rješenju Marijana Haberlea¹⁹ iz 1955. godine.²⁰ Prostorna matrica Velesajma obilježena je nizom paviljona duž tri uzdužna poteza u smjeru istok-zapad,²¹ dok je urbanističko oblikovanje zbog kratkih rokova za promišljanje i izgradnju potisnuto u drugi plan u odnosu na projekte pojedinih paviljona. Takav pristup stvorio je neusklađene prostorne odnose u cjelini i između pojedinih paviljona.²²

Urbanističko rješenje Zagrebačkog velesajma Božidara Rašice²³ iz 1957. godine nastojalo je integrirati Velesajam s cijelim novozagrebačkim područjem te naglasiti središnju gradsku os sjever-jug koja ima ishodište na Zrinjevcu.²⁴

U sklopu Zagrebačkog velesajma izgrađen je znatan broj arhitektonski vrijednih paviljona, od paviljona „Zapadne Njemačke” Ivana Vitića (danas paviljon broj 40),²⁵ preko „Masinogradnje” Božidara Rašice²⁶ (danas paviljon broj 36),²⁷ do paviljona „Turizam”²⁸ Zdravka Bregovca i paviljona „Duro Đaković” Miroslava Begovića (danas paviljon broj 28).²⁹

Jedan je od prvih paviljona broj 40,³⁰ izgrađen po nacrtima arhitekta Ivana Vitića i konstruktora Krune Tonkovića koji su u nevjerojatno kratkom roku osmislili originalno rješenje³¹ koje se moglo mjeriti s najvećim arhitektonskim ostvarenjima sredine 20. stoljeća.³² Većina paviljona građena je tijekom druge polovice 1950-ih i početkom 1960-ih godina, i to na način da su se udruživala financijska sredstva s izlagačima koji su paviljone gradili i određeno vrijeme u njima izlagali, nakon čega su ih ustupali Zagrebačkom velesajmu. U tome razdoblju očita je iznimna stručnost, organiziranost i suradnja arhitekata i konstruktora³³ koji su, uz brojna ograničenja i kratke rokove, uspješno izradili projekte i izgradili paviljone usporedive s najznačajnijim djelima onovremene arhitekture.

Tijekom 1970-ih godina izgrađeno je još nekoliko paviljona bez znatnije arhitektonske vrijednosti, a izgradnja je završena krajem 1980-ih godina, kada je izgrađen i južni ulaz u Zagrebački velesajam 1987. godine prema projektu Đive Dražića i Edvina Šmita.³⁴ Prostorni koncept Zagrebačkog velesajma razvijao se od svojeg nastanka do danas,³⁵ počevši od jednostavnoga linijskog nizanja paviljona duž poteza koji se proteže u smjeru istok-zapad, do razvedenog širenja paviljona i prometnica na sjever prema rijeci Savi s ciljem naglasavanja središnje gradske osi sjever-jug koja ima ishodište na Zrinjevcu. Gledajući iz današnje perspektive i uspoređujući ga s drugim projektima, Zagrebački velesajam bio je pozornica na kojoj se ogledalo tadašnje stanje na arhitektonskoj sceni, od-

nosno može ga se promatrati i kao laboratorij za nove arhitektonske oblike i stajališta.³⁶ Prostor Zagrebačkog velesajma zaštićen je od strane Zavoda za zaštitu spomenika kulture kao kulturno dobro i upisan u listu preventivno zaštićenih kulturnih dobara, dok su neki paviljoni posebno zaštićeni kao sastavni dijelovi građevnog fonda spomeničke vrijednosti.³⁷

Otada se gotovo dvadeset godina na Zagrebačkom velesajmu investira jedino u održavanje postojećih zgrada i infrastrukture. Uvažavajući neophodnost stvaranja potrebnih prostornih i infrastrukturnih uvjeta za suvremeno sajmovanje, Grad Zagreb opredijelio se za izgradnju novoga sajamskog centra, što je 2007. godine potaknulo izradu *Programske urbanističko-arhitektonske studije razvoja Zagrebačkog velesajma* kojom se planira izgradnja novoga dijela Zagrebačkog velesajma istočno od sadašnje lokacije.³⁸ Planirani su novi paviljoni površine približno 60.000 četvornih metara bruto izložbenog prostora, s podzemnim parkiralištima, a paviljoni bi bili povezani natkrivenom sajamskom avenijom, čime bi se u cijelosti provela revitalizacija Zagrebačkoga velesajma.³⁹

18 „Na izvanrednoj skupštini Društva arhitekata Hrvatske, koja je održana 29. VI. o.g., na prijedlog Savjeta Društva izabran je aklamacijom za počasnog člana Saveza arhitekata Hrvatske drug Većeslav Holjevac, predsjednik NOG Zagreba. Arhitekti Hrvatske željeli su na taj način odati predsjedniku Holjevcu najviše priznanje za zasluge i zalaganje u razvitku našeg grada, naročito u oblasti arhitekture i urbanizma te za razumijevanje i podršku koju je svakom prilikom pružio njihovoj društvenoj organizaciji u njezinom radu.” [*** 1960: 1]

19 TONKOVIĆ, 1957: 1; V. R. 1959: 1

20 PREMERL, 1979: 18; ZAGORAC, 2008: 212

21 ZHZV

22 PETROVIĆ, 1956: 6

23 PAVLOVIĆ, 1958: 4

24 Odmah nakon realizacije prve etape izgradnje Zagrebačkog velesajma raspisan je 1957. natječaj za urbanističko rješenje Zagrebačkog velesajma, na koji su pozvani Marijan Haberlea, Kazimir Ostrogović, Božidar Rašica, Vladimir Turina, Branko Vasiljević i Ivan Vitić. [TONKOVIĆ, 1957: 1; V. R. 1959: 1]

25 Koji se nazivao još i „Viseći most” [PAVLOVIĆ, 1958: 4; PAVLOVIĆ, 1974: 17] te „Paviljon nacija” [*** 1999: 110], a danas Klizalište Velesajam [PODHORSKY, 2005: 118, 124].

26 *** 1959: 3. Konstrukciju potpisuju braca Miljenko i Rajko Simić, a izvođač je građevinska tvrtka „Tehnika” [km, 1966: 4].

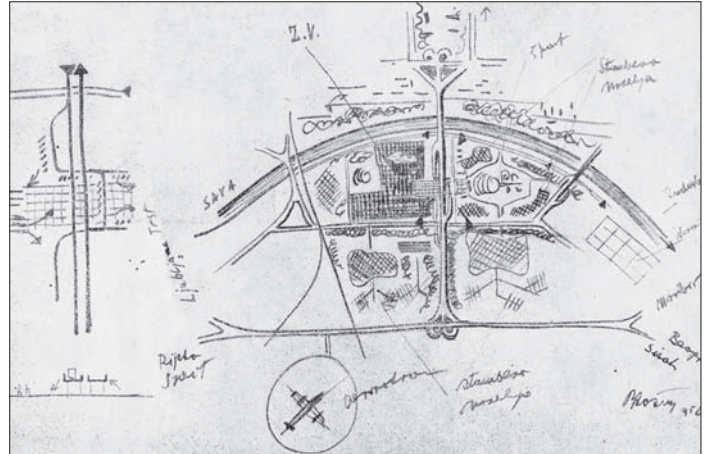
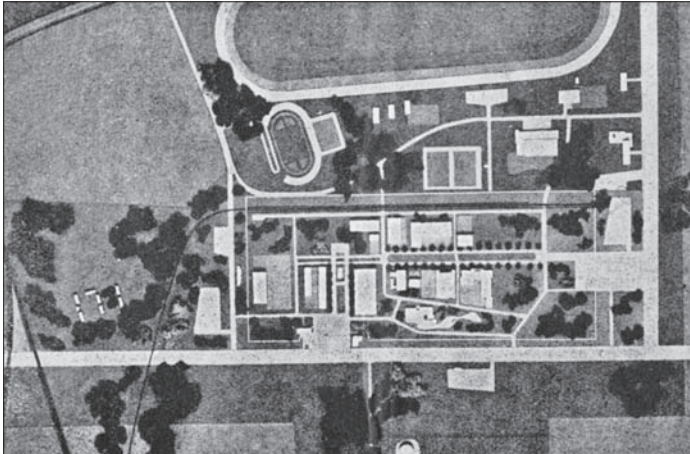
27 Paviljon se naziva „Masinogradnja” [BEGOVIĆ, 1962: 5] i „Teška industrija” [PAVLOVIĆ, 1974: 17].

28 Paviljon Zdravka Bregovca nalazio se na mjestu današnjeg paviljona broj 1 i bio je oblikovan kao sklop zatvorenih i otvorenih prostora natkrivenih tankim horizontalnim pločama koje su nosili vitki metalni stupovi. [PUTAR, 1959: 2]

29 BEGOVIĆ, 1962: 5; PAVLOVIĆ, 1974: 17

30 Projektiran je pod nazivom izložbeni paviljon Zapadne Njemačke, a danas je u funkciji klizališta i nije u sastavu Zagrebačkog velesajma.

31 Elegantna silueta i mrežaste rebraste plohe zabatnih zidova čine ga jednim od prepoznatljivijih orijentira Zagrebačkog velesajma.

NOVI ZAGREB

NEW ZAGREB

Područje južnog Zagreba, koje se poslije naziva Novi Zagreb, 1950-ih godina bilo je najvećim dijelom neizgrađeno. Izgradnjom Zagrebačkog velesajma na području južno od rijeke Save nastojalo se osigurati primjerene

prostorne uvjete za razvoj sajmovanja u Zagrebu te potaknuti urbanizaciju i izgradnju područja Novoga Zagreba. Ubrzo nakon početka izgradnje Zagrebačkog velesajma počela je i izgradnja prvih stambenih zgrada u novozagrebačkim stambenim naseljima Novi Savski gaj 1957. i Trnsko 1960. godine.⁴⁰ Dotad prisutno uzdužno širenje grada prema istoku i prema zapadu zamijenjeno je usmjerenjem širenja grada na jug, preko rijeke Save, *Idejnim urbanističkim rješenjem južnog Zagreba* iz 1962. godine⁴¹ koje je izradila grupa arhitekata⁴² u sklopu Urbanističkog zavoda grada Zagreba.⁴³ Odluka o planiranju i izgradnji potpuno novoga usporednoga grada za 250.000 stanovnika na području Novoga Zagreba⁴⁴ rezultat je novoga društvenog uređenja koje se odražavalo u svim segmentima urbanističkog i arhitektonskog djelovanja. Planiranje i izgradnju grada tada nije sputavalo vlasništvo nad zemljištem i građevinama na njemu jer se vlasnika moglo pravnim mehanizmima izvestiti zbog 'općeg interesa'.⁴⁵ Područje Novoga Zagreba podijeljeno je na stambena susjedstva, stambena naselja i stambena područja⁴⁶ koja su trebala prihvatiti novopridošlo stanovništvo.

*Idejno urbanističko rješenje južnog Zagreba*⁴⁷ obilježeno je ortogonalnim rasterom prometnica, unutar kojeg su shematizirano raspoređene stambene zgrade i sve ostale građevine i površine.⁴⁸ Na području Novoga Zagreba planirana su i tri središta stambenih područja, kao i novi gradski centar istočno od Zagrebačkog velesajma, uza središnju gradsku os. U novomu gradskom centru planirane su visoke poslovne zgrade kao prepoznatljivi orijentiri u prostoru. Ovakav novi centar logičan je nastavak razvoja i širenja grada prema jugu s ciljem rasterećenja staroga centra grada. Povezanost planiranoga novog centra sa Zagrebačkim velesajmom pokazuje jasnu namjeru nadopunjivanja sadržaja koji su namijenjeni i stanovnicima i posjetiteljima. Pjesaci su odvojeni od kolnog

SL 5. MARIJAN HABERLE: MAKETA URBANISTIČKOG RJEŠENJA ZAGREBAČKOG VELESAJMA IZ 1955.

FIG. 5. MARIJAN HABERLE: SCALE MODEL OF URBAN PLANNING CONCEPT FOR ZAGREB TRADE FAIR FROM 1955.

SL 6. BOŽIDAR RAŠICA: SKICA URBANISTIČKOG RJEŠENJA ZAGREBAČKOG VELESAJMA IZ 1957.

FIG. 6. BOŽIDAR RAŠICA: URBAN PLANNING CONCEPT OF ZAGREB TRADE FAIR FROM 1957.

32 PODHORSKY, 2005: 118

33 PASINOVIC, 1985: 32

34 OŠTRIC, 1987: 17

35 TURINA, 1961: 129

36 BLAU, RUPNIK, 2007: 214

37 1. „Mašinogradnja“, Božidar Rašica 1957., danas broj 36; 2. Hipar, Božidar Rašica, 1964., danas oznaka H; 3. Kineski paviljon, Cheng Sung Mao, 1957., danas broj 11; 4. „Vitecev paviljon“, Ivo Vitić, 1956., danas broj 40; 5. DR Njemačka, Božidar Rašica, 1964., danas broj 35; 6. SSSR, J. Abramov, 1956., danas broj 9; 7. ČSSR, Josef Hruby, 1956.; 8. Italija, R. Contigiani, G. Sambito, 1962., danas broj 15. [*** 2005.]

38 DRAŽIĆ, ŠUNJIC-PETROVIĆ, 2006.

39 *** 2007: 2

40 KOLACIO, 1970: 8; MLINAR, 2007: 290, 329; <http://picasaweb.google.com/muzej/muzej.trnskog/ArhivPanorame#5273789909557531106> [30.11.2008.]

41 KOLACIO, 1976: 13; FISCHER, 1985: 89; BARIŠIĆ, ARBUTINA, 2000: 203

42 Grupu arhitekata činili su Neda Beslić, Vojtjeh Delfin, Vladimir Ivanović, Grozdan Knežević, Zdenko Kolacio, Mirko Maretić, Zdenka Smolej i Josip Uhlík, uz koje su na izradi *Idejnoga urbanističkog rješenja južnog Zagreba* surađivali i suradnici drugih struka. [KOLACIO, 1962.b: 6; *** 1965: 16]

43 KOLACIO, 1970: 8; *** 1976: 40

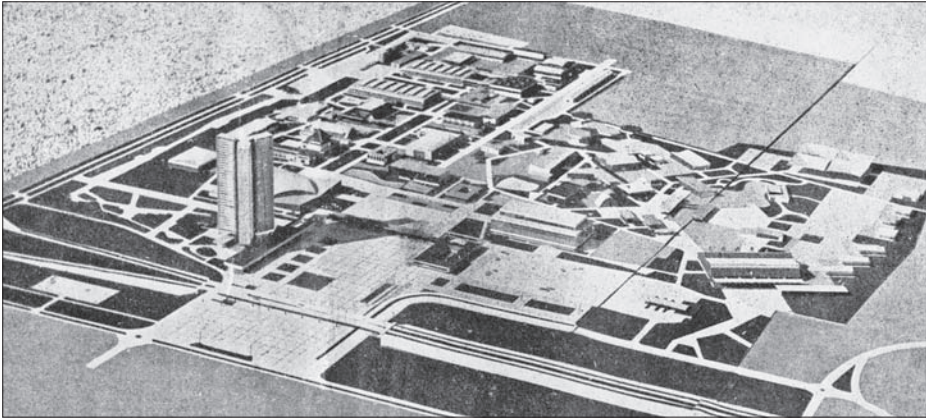
44 KOLACIO, 1962.b: 5

45 RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2004: 146-147

46 U izvorniku se koriste nazivi susjedstva, stambene zajednice (mikrorajoni) i stambeni rajoni. [KOLACIO, 1962.b: 5; *** 1965: 17]

47 Stručna diskusija Društva historičara umjetnosti održana u Muzeju umjetnosti i obrta 20.12.1962. pokazala je da plan „Južni Zagreb“, bez obzira na zamjerke i kritičko stajalište sudionika skupa, ima golemo značenje za daljnji razvitak Zagreba zbog sve intenzivnije izgradnje područja s južne strane Save. [DOMLIJAN, 1963: 1-2]

48 Stambene zgrade raspoređene su unutar stambenih kaseti koje su određene te podređene pravilnom rasteru brzih prometnica. [DOMLIJAN, 1963: 2]

SL. 7. BOŽIDAR RAŠICA: MAKETA URBANISTIČKOG RJEŠENJA ZAGREBAČKOG VELESAJMA IZ 1957.

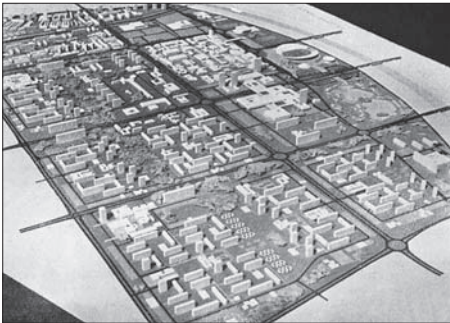
FIG. 7. BOŽIDAR RAŠICA: URBAN PLANNING CONCEPT OF ZAGREB TRADE FAIR FROM 1957, SCALE MODEL

prometa, garaža, parkirališta i postaja javnoga gradskog prijevoza planiranjem poslovnih, ugostiteljskih, trgovačkih i zabavnih sadržaja na uzdignutoj ploči trga s više otvora, kojima je planirana vertikalna dinamika prostora oblikovanjem rampa, stuba i razina.

CENTAR NOVOGA ZAGREBA

NEW ZAGREB CENTER

Područje Novoga Zagreba bilo je zanimljivo i stranim arhitektima. Jedan od značajnih nizozemskih arhitekata 20. stoljeća Jakob Bakema,⁴⁹ koji je smatrao da se na prostranstvima oko rijeke Save može stvoriti buduće 'srce' grada,⁵⁰ ponudio je 1965. godine za centar Novoga Zagreba rješenje temeljeno na tadašnjoj europskoj arhitektonskoj teoriji i praksi. Centar je oblikovan i organiziran kao čvorište iz kojeg se sve dalje dijeli i razvrstava. Promet i prilaz vozila do parkirališta jasno je određen te omogućava brzo i učinkovito odvajanje pješackog od kolnog prometa, koji zajedno s parkiralištima postaje nevidljiv za korisnike centra. Površine planirane za okupljanje stanovnika smještene su na nekoliko mjesta pa je time omogućena podjela na kulturne, javne i trgovačke sadržaje. Još jedna od značajki ovoga jednostavnog rješenja jest mogućnost povezivanja rijeke

SL. 8. MAKETA IDEJNOGA URBANISTIČKOG RJEŠENJA JUŽNOG ZAGREBA IZ 1962. GODINE

FIG. 8. URBAN PLANNING CONCEPT OF SOUTH ZAGREB, SCALE MODEL, 1962.

SL. 9. IDEJNO URBANISTIČKO RJEŠENJE JUŽNOG ZAGREBA IZ 1962. GODINE

FIG. 9. URBAN PLANNING CONCEPT OF SOUTH ZAGREB, 1962.

Save s gradom. Jednostavnost rješenja otvorila je i čitav niz mogućnosti za daljnju nadogradnju bez značajnih intervencija u osnovnu ideju rješenja.

Šest timova zagrebačkih urbanista⁵¹ izradilo je 1982. godine *Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save od Željezničkog mosta do Mosta mladosti*, koje su obuhvatile i centar Novoga Zagreba.⁵² Studije su bile ambiciozne, ali teško izvediva rješenja što su dala poticaj novim razmišljanjima i pretpostavkama za razvoj i oblikovanje grada. Zatim je 1985. godine raspisan Pozivni natječaj za rješenje poslovnog-trgovačkog i kongresnog centra s hotelom na istočnoj strani Zagrebačkog velesajma te poslovne zgrade INA trgovine i Exportdrva, koji je rezultirao 1989. godine izgradnjom zgrade INA trgovine koju je projektirao Velimir Neidhardt na lokaciji istočno od Zagrebačkog velesajma i sjeverozapadno od kržanja Avenije Većeslava Holjevca i Avenije Dubrovnik.⁵³ Područje istočno od Zagrebačkog velesajma, uza središnju gradsku os, bilo je idealno za preispitivanje veza staroga i novoga dijela grada na potezu koji je bio od iznimnog značenja za rast i definiranje grada. Značenje zgrade INA trgovine jest u činjenici da je to prva poslovna građevina velikog formata izgrađena u Novom Zagrebu⁵⁴ izvan ograđenoga područja Zagrebačkog velesajma.

Na natječaju raspisanom 1991. godine za Istočni ulaz u Velesajam i World Trade Center s hotelom prvoplasirani su bili radovi autorskih grupa Velimira Neidhardta, Zvonimira Krznarića i Davora Mancea⁵⁵ te Marijana Hrzica, Tomislava Odaka i Branka Siladina. Natječajnim radovima planiran je centar Novoga Zagreba s dva poteza podijeljena prilaznom prometnicom usporednom s Avenijom Većeslava Holjevca. Na potezu uza Zagrebački velesajam planirani su od sjevera prema jugu sportski centar s garažom, zatim World Trade Center, pa Istočni ulaz u Velesajam s ulaznim trgovom te poslovna zgrada povezana s trgovačkim centrom i garažom. Potez uz Aveniju Većeslava Holjevca na sjeveru je definiran planiranim hotelom, a na jugu postojećom zgradom INA trgovine. Unutar poteza uz Aveniju Većeslava Holjevca još su planirani park južno od hotela i zapadno od World Trade

⁴⁹ Prisutnost J. Bakema u Zagrebu znakovito pokazuje svu angažiranost i usmjerenost domaćih arhitekata prema implementaciji teoretskih znanja i nacela u domaće projekte [Bobovec, 2011: 15]. Planiranje novoga grada, koji je imao perspektivu da bude izgrađen, moglo je poslužiti za istraživanje međuodnosa fizičkog oblika grada i društveno-socijalnih potreba stanovnika [FRAMPTON, 1992: 294-295].

⁵⁰ G. S., 1965: 1

⁵¹ Po dva tima iz Urbanističkog instituta SR Hrvatske (M. Hrzic, Z. Krznarić, D. Mance i V. Neidhardt) te R. Mišević, Lj. Mišević, I. Petani, M. Turnsek i B. Ancić), Urbanističkog zavoda grada Zagreba (R. Delalle, B. Dokleštic, N. Gamu-

Centra te velik trg ispred Istočnog ulaza u Velesajam i sjeverno od zgrade INA trgovine. Nakon natječaja nije došlo do realizacije, kao niti nakon studije arhitekata Bacha i Stoeckera iz 1997. godine.

Prvo desetljeće 21. stoljeća rezultiralo je izgradnjom Muzeja suvremene umjetnosti, otvorenog 2009. godine na sjeveroistočnom dijelu križanja Avenije Veceslava Holjevca i Avenije Dubrovnik autora Igora Franica, te Avenue Malla – trgovačkog centra na jugozapadnom dijelu križanja Avenije Veceslava Holjevca i Avenije Dubrovnik, koji je projektiran u uredu Plan d.d. i otvoren 2007. godine.⁵⁶ Poslovno-stambeni sklop Centar Bundek autora Branimira Medica i Pere Puljiza gradi se od 2008. godine jugoistočno od križanja Avenije Veceslava Holjevca i Ulice Bundek. Građevine izgrađene i započete u centru Novog Zagreba odraz su pedesetogodišnjeg planiranja novozagrebačkog područja i potencijalnog novog centra grada.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Analizom razvoja grada Zagreba mogu se slijediti mjesta na kojima su bili smješteni sajmovi koji su poticali urbanizaciju i modernizaciju gradskih područja, počevši od Markova trga, preko Trga bana Josipa Jelčića, Trga maršala Tita i Studentskog centra do Zagrebačkog velesajma. Sajmovi su mijenjali mjesta u gradu na kojima su se održavali te su se u konačnici razvili od lokalne tržnice do međunarodnog velesajma. Izgradnjom Zagrebačkog velesajma na područje Novoga Zagreba dovedena je sva potrebna infrastruktura koja je omogućila razvoj toga dijela grada, tako da je Zagrebački velesajam ponovno imao značajnu ulogu u razvoju novoga dijela Zagreba potkraj pedesetih godina 20. stoljeća,⁵⁷ a to možemo smatrati elementom snažnog poticaja širenju grada na neizgrađena, slobodna područja.

Osnovna je funkcija Zagrebačkog velesajma suvremeno sajamsko izlaganje, koje nije u potpunosti moguće zbog urbanističko-arhitektonskog koncepta primjerenijeg godinama nastanka negoli današnjem vremenu i potrebama. Sustav pojedinačnih sajamskih

lin, I. Tepeš, B. Budisavljević, R. Miličević i H. Jamnicki te Ž. Čidić, I. Šojat, V. Uhlík i D. Vrcan) i Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (D. Boltar, T. Jukić, S. Jurković, M. Kollenz, D. Landau Boltar, N. Lipovac, M. Maretić, B. Milčić i M. Obad Šćitaroci te B. Kincl i N. Šegvić). [MOHOROVIC, 1984: 6-24]

52 MOHOROVIC, 1984: 6; *** 1984.a

53 VUKIĆ, 2001: 70

54 U novozagrebački urbani kontekst V. Neidhardt je unio format donjogradskog bloka. [VUKIĆ, 2001: 74]

55 VUKIĆ, 2001: 127

56 MILONJA, 2012: 112-113

SL. 10. ZAGREBAČKI VELESAJAM NA ORTOFOTO KARTI ZAGREBA:

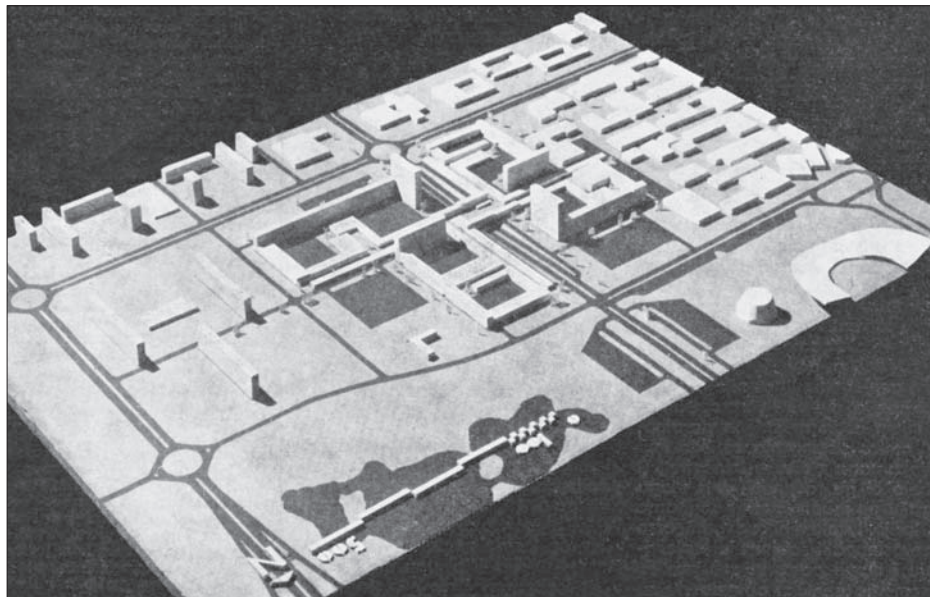
- 1 PAVILJON 1, BOZIDAR RAŠICA, 1976.
- 2 PAVILJON 2, BOZIDAR RAŠICA, 1976.
- 5 LAKA INDUSTRIJA I, MARIJAN HABERLE, 1956.
- 6 LAKA INDUSTRIJA II, MARIJAN HABERLE, 1957.
- 7 AUSTRIJA, BOZIDAR KOLONIC, 1969.
- 7A PAVILJON 7A – DOGRADNJA, DIVO DRAŽIĆ, 1987.
- 8 SR NJEMAČKA, PETER PIXIS, 1960.
- 8A PAVILJON 8A – DOGRADNJA, BOZIDAR RAŠICA, 1969.
- 8B PAVILJON 8B – DOGRADNJA
- 9 SSSR, J. ABRAMOV, 1956.
- 10 SR NJEMAČKA, BÜDERICH, 1968.
- 10A PAVILJON 10A – DOGRADNJA, DIVO DRAŽIĆ, 1990.
- 11 KINESKI PAVILJON, CHENG SUNG MAO, 1957.
- 11A PAVILJON 11A – DOGRADNJA, BOZIDAR KOLONIC, 1971.
- 12 DRVNA INDUSTRIJA, DUBRAVKO RADOSEVIĆ, 1970.
- 13 USA, F. BORNEMANN, 1967.
- 14 PAVILJON 14, IVAN VITIĆ, 1957.
- 14A MARLES, LUDVIK SEDONJA, 1976.
- 15 ITALIJA, CONTIGIANI I SAMBITO (KONSTRUKCIJA), 1961.
- 16 SLOVENIJALE, BOZIDAR RAŠICA, 1964.
- 18 DR NJEMAČKA, RICHARD PAULIĆ, 1957.
- 19 RUMUNJSKA, RESSU, 1956.
- 20 ČSSR, JOSEF HRUBY, 1956.
- 22 PAVILJON 22, MARIJAN HABERLE, 1956.
- 23 LESNINA, PAVEL GÖSTL, 1970.
- 24 VASO MIŠKIN CRNI, LUJO SCHWERER, 1961.
- 25 LAKA INDUSTRIJA III, MARIJAN HABERLE, 1961.
- 28 ĐURO ĐAKOVIĆ, MIROSLAV BEGOVIĆ, 1961.
- 29 PAVILJON ZANATSTVA, DRAGO KORBAR, 1958.
- 31 RADE KONČAR, ZVONIMIR MAROHNIC I DRAGO KORBAR, 1957.
- 32 ENERGOINVEST, ZDRAVKO GMAJNER, 1960.
- 33 GRČKA, VLASTA JAKOVAC, 1959.
- 34 USA, IVO GERSIĆ, 1958.
- 35 DR NJEMAČKA, BOZIDAR RAŠICA, 1964.
- 36 HALA MASINOGRAĐNJE, BOZIDAR RAŠICA, 1957.
- 36A MASINOGRAĐNJA – DOGRADNJA, BOZIDAR RAŠICA, 1958.
- 39 SSSR, B. S. VILENSKIJ, 1967.
- 40 VITICEV PAVILJON, IVAN VITIĆ, 1957.
- A UPRAVNA ZGRADA – NADOGRAĐNJA, MARIJAN HABERLE, 1956.; ZRINKA ANDRIJEVIĆ, 1965.
- C CARINA – INTEREUROPA, EDVIN ŠMIT I DIVO DRAŽIĆ, 1990.
- H HIPAR, BOZIDAR RAŠICA, 1964.
- K KONGRESNI CENTAR, BOZIDAR RAŠICA, 1969.
- S CARINSKO SKLADIŠTE I RADIONICE, MARIJAN HABERLE, 1956.
- U JUŽNI ULAZ, EDVIN ŠMIT, DIVO DRAŽIĆ, 1990.
- W JAVNI PRAONICI I WC, MARIJAN HABERLE, 1956.

FIG. 10. ZAGREB TRADE FAIR ON THE ORTOFOTO MAP OF ZAGREB:

1. PAVILION 1, BOZIDAR RAŠICA, 1976
2. PAVILION 2, BOZIDAR RAŠICA, 1976
5. LIGHT INDUSTRY I, MARIJAN HABERLE, 1956
6. LIGHT INDUSTRY II, MARIJAN HABERLE, 1957
7. AUSTRIA, BOZIDAR KOLONIC, 1969
- 7A. PAVILION 7A – ADDITION, DIVO DRAŽIĆ, 1987
8. FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY, PETER PIXIS, 1960
- 8A PAVILION 8A – ADDITION, BOZIDAR RAŠICA, 1969
- 8B PAVILION 8B – ADDITION
9. USSR, J. ABRAMOV, 1956
10. FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY, BÜDERICH, 1968
- 10A PAVILION 10A – ADDITION, DIVO DRAŽIĆ, 1990
11. CHINESE PAVILION, CHENG SUNG MAO, 1957
12. TIMBER INDUSTRY, DUBRAVKO RADOSEVIĆ, 1970
13. USA, F. BORNEMANN, 1967
14. PAVILION 14, IVAN VITIĆ, 1957
- 14A MARLES, LUDVIK SEDONJA, 1976
15. ITALY, CONTIGIANI AND SAMBITO (STRUCTURE), 1961
16. SLOVENIJALE, BOZIDAR RAŠICA, 1964
18. DEMOCRATIC REPUBLIC OF GERMANY, RICHARD PAULIĆ, 1957
19. ROMANIA, RESSU, 1956
20. CZECHOSLOVAKIA, JOSEF HRUBY, 1956
- 22 PAVILION 22, MARIJAN HABERLE, 1956
- 23 LESNINA, PAVEL GÖSTL, 1970
- 24 VASO MIŠKIN CRNI, LUJO SCHWERER, 1961
- 25 LIGHT INDUSTRY III, MARIJAN HABERLE, 1961
- 28 ĐURO ĐAKOVIĆ, MIROSLAV BEGOVIĆ, 1961
- 29 CRAFTSMANSHIP PAVILION, DRAGO KORBAR, 1958
- 31 RADE KONČAR, ZVONIMIR MAROHNIC AND DRAGO KORBAR, 1957
- 32 ENERGOINVEST, ZDRAVKO GMAJNER, 1960
- 33 GREECE, VLASTA JAKOVAC, 1959
- 34 USA, IVO GERSIĆ, 1958
- 35 DEMOCRATIC REPUBLIC OF GERMANY, BOZIDAR RAŠICA, 1964
- 36 MASINOGRAĐNJA HALL, BOZIDAR RAŠICA, 1957
- 36A MASINOGRAĐNJA – ADDITION, BOZIDAR RAŠICA, 1958
39. USSR, B.S. VILENSKIJ, 1967
40. VITIC'S PAVILION, IVAN VITIC, 1957
- A ADMINISTRATIVE BUILDING – ADDITION, MARIJAN HABERLE, 1956; ZRINKA ANDRIJEVIĆ, 1965
- C THE CUSTOMS – INTEREUROPA, EDVIN ŠMIT AND DIVO DRAŽIĆ, 1990
- H BOZIDAR RAŠICA, 1964
- K CONGRESS CENTER, BOZIDAR RAŠICA, 1969
- S THE CUSTOMS WAREHOUSE AND WORKSHOPS, MARIJAN HABERLE, 1956
- U SOUTH ENTRANCE, EDVIN ŠMIT, DIVO DRAŽIĆ, 1990
- W PUBLIC LAVATORIES, MARIJAN HABERLE, 1956

SL. 11. JAKOB BAKEMA: TREĆA ETAPA IZGRADNJE CENTRA JUŽNOG ZAGREBA IZ 1965.

FIG. 11. JAKOB BAKEMA: SOUTH ZAGREB CENTER, THIRD STAGE OF CONSTRUCTION, 1965.

paviljona i otvorenih površina sve više zamjenjuju veliki zatvoreni fleksibilni prostori koji omogućavaju brzu preobrazbu vezanu za sajamske programe. Postojeći prostorni, funkcionalni i strukturni potencijal Zagrebačkog velesajma danas je primjerena lokacija za novu gradsku transformaciju. Suvremene prostorne i prometne potrebe sajmovanja usmjeravaju Zagrebački velesajam na novu lokaciju koja će potaknuti daljnju urbanizaciju i modernizaciju rubnoga područja grada.

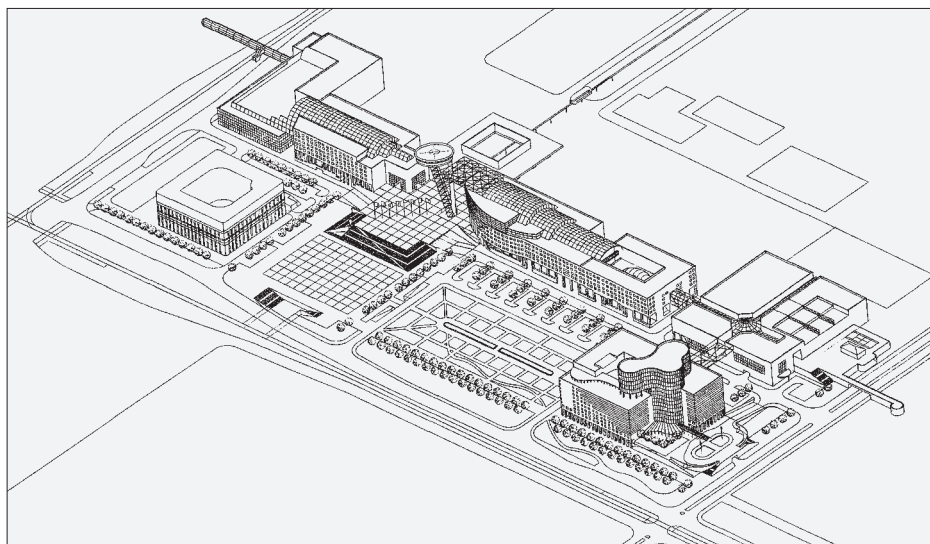
Opasnost za područje Zagrebačkog velesajma jest pomanjkanje jasne vizije razvoja toga gradskog područja i grada kao cjeline, ali i parcijalni interesi koji sve češće potiču i izradu ili izmjenu planova te realizacije koje

trajno sputavaju razvoj grada, a to rezultira određenim kaosom i neskladom u urbanističkom, arhitektonskom i sociološkom smislu.⁵⁸

Zajedničko obilježje Zagrebačkog velesajma i Novoga Zagreba jest povezan i nedovršen urbanistički koncept koji se s vremenom i do određene mjere prilagođavao suvremenim potrebama. Danas je područje Zagrebačkog velesajma prostorna razdjelnica Novoga Zagreba koja sve teže prati suvremene potrebe grada, ali i suvremenog sajmovanja. Zagrebački je velesajam velik gradski potencijal za funkcionalnu i dijelom strukturnu preobrazbu koja je počela izgradnjom Muzeja suvremene umjetnosti uz ovaj iznimno atraktivan i vrijedan gradski prostor.

SL. 12. VELIMIR NEIDHARDT, ZVONIMIR KRZNARIĆ I DAVOR MANCE: NATJECAJNI RAD ZA ISTOČNI ULAZ U VELESAJAM I WORLD TRADE CENTER S HOTELOM IZ 1991.

FIG. 12. VELIMIR NEIDHARDT, ZVONIMIR KRZNARIĆ AND DAVOR MANCE: COMPETITION ENTRY FOR THE EAST TRADE FAIR ENTRANCE AND WORLD TRADE CENTER WITH A HOTEL FROM 1991.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BARISIC, Z.; ARBUTINA, D. (2000.), *Dr.sc. Mirko Maretić, dipl.ing. arhitekture*, Sveučilište u Zagrebu Arhitektonski fakultet 1919./1920. – 1999./2000., Arhitektonski fakultet: 203, Zagreb
2. BEGOVIĆ, M. (1962.), *Dinamika života, prostora i arhitekture*, „Čovjek i prostor”, 9 (107): 4-7, Zagreb
3. BIJJECKI, Z.; TONKOVIĆ, T. (1998.), *Atlas digitalnog ortofota Zagreba*, Geofoto, Zagreb
4. BLAU, E.; RUPNIK, I. (2007.), *Project Zagreb – Transition as Condition, Strategy, Practise*, Actar, Barcelona
5. BOBOVEC, B. (2011.), *Arhitektonski opus Miroslava Begovića*, Filozofski fakultet, disertacija, Zagreb
6. BOHUTINSKY, E. (1964.), *Divlja izgradnja Zagreba*, „Čovjek i prostor”, 11 (136): 1-4, 7, Zagreb
7. BOUREK, Z. (1959.), *Sajmovi*, „Čovjek i prostor”, 6 (82): 1, Zagreb
8. BOŽIČNIK, M. (1994.), *Zagreb na geodetsko-katastarskim zemljovidima i u zemljišnim knjigama između druge i treće katastarske izmjere od 1919. do 1960. godine*, u: *Zagreb na geodetsko-katastarskim zemljovidima i u zemljišnim knjigama*, Paško Lovrić, Gradski zavod za katastar i geodetske poslove: 101-114, Zagreb
9. DOBRONIĆ, L. (2006.), *Zagreb, Zagrebački leksikon*, 2 [ur. Bilić, J.; Ivanković, H.], Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”: 633-640 Zagreb
10. DOMLIJAN, Ž. (1963.), *Diskusija u Društvu historičara umjetnosti o južnom Zagrebu održana u Muzeju za umjetnost i obrt 20.XII.1962.*, „Čovjek i prostor”, 10 (120): 1-2, Zagreb
11. DRAŽIĆ, D.J.; ŠUNJIC-PETROVIĆ, R. (2006.), *Programska urbanističko-arhitektonska studija razvoja Zagrebackog velesajma*, Entasis d.o.o., Zagreb
12. FISCHER, M. (1985.), *Neke primjedbe o oblikovanju nove izgradnje u južnom Zagrebu*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 9: 88-90, Zagreb
13. FRAMPTON, K. (1992.), *Moderna arhitektura – Kri-tička povijest*, Globus nakladni zavod, Zagreb
14. G. S. (1965.), *Razgovori povodom posjete Jakoba Bakeme Zagrebu*, „Čovjek i prostor”, 12 (152): 1-3, 5, Zagreb
15. HOLJEVAC, V. (1960.), ***, „Čovjek i prostor”, 7 (100): 1, Zagreb
16. HOLJEVAC, V. (1970.), ***, „Čovjek i prostor”, 17 (212): 10, Zagreb
17. JUKIĆ, T. (1997.), *Strukturalne promjene rubnih dijelova grada – prilog proučavanju urbanističkog razvoja Zagreba*, Arhitektonski fakultet, disertacija, Zagreb
18. km. (1966.), *Paviljon DR Njemačke na Zagrebackom velesajmu*, 13 (154-155): 4, Zagreb

57 Treba napomenuti da je još 1963. godine, nakon izlaganja Idejnoga urbanističkog rješenja južnog Zagreba, Zagrebački velesajam prepoznat kao smetnja za urbanistički razvoj južnoga Zagreba. [*** 1963.a: 3]

19. KOLACIO, Z. (1962.a), *Grad na obali Save*, „Čovjek i prostor”, 9 (111): 3, 5, Zagreb
20. KOLACIO, Z. (1962.b), *Južni Zagreb*, „Čovjek i prostor”, 9 (116): 5-6, Zagreb
21. KOLACIO, Z. (1970.), *Sjećanje na Većeslava Holjevcu*, „Čovjek i prostor”, 17 (212): 7-8, Zagreb
22. KOLACIO, Z. (1976.), *Osnivanje i djelatnost Urbanističkog zavoda grada Zagreba*, 20 godina Urbanističkog zavoda grada Zagreba [ur. Dakić, S.; Obed, V.; Smokvina, J.; Smokvina, Z.], Urbanistički zavod grada Zagreba: 9-16, Zagreb
23. MARINOVIC-UZELAC, A. (1984.), *Nekoliko pogleda na urbanizam Zagreba – Tragom natjecaja za središnje područje*, „Čovjek i prostor”, 31 (370): 32-35, Zagreb
24. MILONJA, I. (2012.), *Avenue Mall, Zagreb*, „Presjek”, 2 (5): 112-123, Zagreb
25. MLINAR, I. (2007.), *Urbanistička obilježja zagrebačkih stambenih naselja izgrađenih od 1918. do 1963. godine*, Arhitektonski fakultet, disertacija, Zagreb
26. MOHOROVIĆ, A. (1984.), *Uvodna razmatranja o razvoju nove središnje zone Grada Zagreba*, „Čovjek i prostor”, 31 (370): 6, Zagreb
27. OŠTRIĆ, I. (1987.), *Južni ulaz u Zagrebački velesajam*, „Čovjek i prostor”, 34 (416): 14-15, Zagreb
28. PASINOVIC, A. (1985.), *Izložbeni paviljon drvne industrije, Zagrebački velesajam*, „Čovjek i prostor”, 32 (382): 32, Zagreb
29. PAVLOVIC, B. (1958.), *Velesajamska simfonija, Zagrebački velesajam*, „Čovjek i prostor”, 5 (78): 1, 4-5, Zagreb
30. PAVLOVIC, B. (1974.), *Trgovina od gospodarskih izložbi do Zagrebackog velesajma*, „Arhitektura”, 27 (150): 17-19, Zagreb
31. PETROVIC, B. (1956.), *Između htijenja, mogućnosti i snage*, „Čovjek i prostor”, 3 (54): 6, Zagreb
32. PODHORSKY, I. (2005.), *Konstrukcije paviljona broj 40 Zagrebackog velesajma*, „Ivan Vitić – Arhitektura”, 54 (217): 117-135, Zagreb
33. PREMIERL, N. (2006.), *Zagrebački ljetopis, Zagrebački leksikon*, 2 [ur. Bilic, J.; Ivankovic, H.], LZ „Miroslav Krleža”: 641-656, Zagreb
34. PREMIERL, T. (1979.), *Arhitekt Marijan Haberle (1908-1979)*, „Čovjek i prostor”, 26 (313): 17-18, Zagreb
35. PUTAR, R. (1959.), *Horizontalni red*, „Čovjek i prostor”, 6 (91): 6, Zagreb
36. RADAUS, V. (1970.), *Veco Holjevac – Pionir Novog Zagreba*, „Čovjek i prostor”, 17 (212): 9, Zagreb
37. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2004.), *Vizija i zbilja – Zagrebačka arhitektura i urbanizam 50-ih godina*, „Život umjetnosti”, 71-72: 146-151, Zagreb
38. TONKOVIC (1957.), *Novo urbanističko rješenje Zagrebackog Velesajma*, „Čovjek i prostor”, 4 (67): 1, 5, Zagreb
39. TONKOVIC, K. (1981.), *Zagrebački mostovi*, u: *Zagrebački mostovi* [ur. Kosic, K.], Udružena samoupravna interesna zajednica komunalnih djelatnosti: 33-67, Zagreb
40. TURINA, V. (1961.), *Rukopis stampan u knjizi „Rukopisi Vladimira Turine” (2007.)*, [ur. Ivaniš, K.; Mattioni, V.], UPI 2M PLUS, Zagreb
41. VINCEK, Ž. (1954.), *Pokucstvo na Zagrebackom velesajmu*, „Čovjek i prostor”, 1 (17): 6, Zagreb
42. V. R. (1959.), *Još dva urbanistička problema grada Zagreba*, „Čovjek i prostor”, 6 (82): 1, Zagreb
43. VUKIĆ, F. (1994.), *Architecture of Collective Housing in Zagreb – A Sketch for the History*, European Croatia – Building on the Borders, Association European Croatia: 5-11
44. VUKIĆ, F. (2001.), *Velimir Neidhardt – Arhitektura grada*, Neidhardt arhitekti i Meandar, Zagreb
45. ZAGORAC, I. (2008.), *Projekt Marijana Haberlea za Provincijal franjevacu konventualaca u Sisku iz 1943. godine – Uz genezu sisackog naselja Eugena Kvaternika*, „Prostor”, 16 (2 /36): 211-223, Zagreb
46. *** (1957.), *Zagrebački Velesajam*, „Čovjek i prostor”, 4 (67): 4-5, Zagreb
47. *** (1959.), *Zagrebački Velesajam*, „Čovjek i prostor”, 6 (82): 2-5, Zagreb
48. *** (1960.), *Predsjednik NOG-a Većeslav Holjevac počasni član Saveza arhitekata Hrvatske*, „Čovjek i prostor”, 7 (100): 1, Zagreb
49. *** (1963.a), *Diskusija arhitekata i urbanista održana u atriju Vijećnice 22.1.1963.*, „Čovjek i prostor”, 10 (120): 3, Zagreb
50. *** (1963.b), *Urbanistički program grada Zagreba – smjernice za razvoj*, Urbanistički zavod grada Zagreba, Zagreb
51. *** (1965.), *Idejno urbanističko rješenje južnog Zagreba*, „Arhitektura – urbanizam”, 32: 16-25, Beograd
52. *** (1976.), *20 godina Urbanističkog zavoda grada Zagreba* [ur. Dakić, S.; Obed, V.; Smokvina, J.; Smokvina, Z.], Urbanistički zavod grada Zagreba: 29-61, Zagreb
53. *** (1984.a), *Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save*, „Čovjek i prostor”, 31 (370): 7-24, Zagreb
54. *** (1984.b), *Hod kroz godišta u potrazi za još aktualnim*, „Čovjek i prostor”, 31 (371): 13-15, Zagreb
55. *** (1999.), *Od zbora do velesajma – 1909.-1999. – 90 godina Zagrebackog velesajma* [ur. Sabolic, K.], Zagrebački velesajam i Ars media, Zagreb
56. *** (2005.), *Konzervatorski uvjeti za javni urbanističko-arhitektonski natjecaj – radni materijal*, Republika Hrvatska, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i Grada, Kl: 612-08/2005-02/0011, Urbroj: 251-16-01-05-02 od 21.3.2005., Zagreb
57. *** (2007.), *Razgovor s povodom, Katja Luka Kovačić, direktorica Zagrebackoga velesajma*, „Novostnews”, Informativno glasilo Zagrebačkoga velesajma, lipanj, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Arhiv Katedre za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu, Fotodokumentacija, Kačićeva 26, Zagreb [AF]
2. Zagrebački holding d.o.o, Podružnica Zagrebački velesajam, Arhiva, Fotodokumentacija, Avenija Dubrovnik 15, Zagreb [ZHJV]

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

1. Google Earth [5.12.2011.]
2. <http://picasaweb.google.com/muzej.trnskog/ArhivPanorama#5273789909557531106> [30.11.2008.]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Sl. 1. ZHZV
- Sl. 2. BOŽIČNIK, 1994: 109
- Sl. 3. *** 1963.b: 11
- Sl. 4. Mlinar na osnovi: BIJJECKI, TONKOVIC, 1998.
- Sl. 5. V. R. 1959: 1
- Sl. 6. TONKOVIC, 1957: 1
- Sl. 7. TONKOVIC, 1957: 1
- Sl. 8. AF
- Sl. 9. *** 1965: 17
- Sl. 10. Mlinar na osnovi: BIJJECKI, TONKOVIC, 1998; *** 2005: 11-12
- Sl. 11. G. S., 1965: 3
- Sl. 12. VUKIĆ, 2001: 96

SAŽETAK

SUMMARY

ZAGREB TRADE FAIR AS AN INCENTIVE FOR THE DEVELOPMENT OF NEW ZAGREB CENTRE

Spatial development of Zagreb in the late 19th and the early 20th centuries was stimulated by rapid industrialization and booming trade leading to an influx of population and the longitudinal expansion of the city eastwards and westwards. The city expansion was limited by the mountain to the north and by the railway to the south. The area south of the railway and north of the Sava river was mainly agricultural at first but was gradually transformed into an area of substandard single-family housing that soon became an obstacle to the urbanization of the south periphery. The 1936 plan of Zagreb shows an intention to connect this area with the city itself. The railway hindered the city expansion. The 1936 plan encompassed the Sava river as well as the area south of the river which were planned to become a sports and recreation zone. The Second World War prevented the implementation of the 1936 plan. A new plan from 1953 was developed in the context of the post-war social and political circumstances. The Sava river became a new dividing line of the city. By mid 1950s new building projects started to transform the area south of the Sava river: the construction of Brodarski Institute, the first New Zagreb residential developments and the Zagreb Trade Fair.

Trade fairs in Zagreb have a very long history. *Zagrebački zbor* is the name of an international trade exhibition and joint stock company founded in 1909. The first fair was organized by this institution in 1911 in Marticeva st. From 1936 regular fairs were organized in Savska road. *Zagrebački zbor* changed its name into *Zagreb Trade Fair* in 1946 and was relocated to the New Zagreb area south of the Sava river. The political government at the time was eager to demonstrate the economic achievements of the newly-formed state and founded a major international fair in southeastern Europe. The managing board of the Zagreb Trade Fair and the city authorities were well aware of the significance and potential of such an international fair and in short time Zagreb Trade Fair project became a reality. It was the only world trade fair in the mid

20th century (the period of the cold war between the socialist and the capitalist countries) visited by the exhibitors from all over the world, particularly those from nonaligned countries which soon became an important segment of the world market. The exhibition halls turned out to be inadequate for a large number of visitors. They were built in 1956 according to an urban planning concept developed by Marijan Haberle in 1955 and were not part of a more comprehensive urban-planning and architectural project. Due to tight schedules the projects of the individual pavilions (exhibition halls) were given priority over an urban design concept of the entire Trade Fair. The urban planning concept developed by Božidar Rašica in 1957 was based on the integration of the Trade Fair with the entire New Zagreb area with an emphasis on the central urban axis. A number of interesting and valuable pavilions were built mostly in the second half of the 1950s and in the early 1960s. In the 1970s and 1980s several new pavilions were built. A south entrance to the Zagreb Trade Fair was built in 1987. Since then, efforts have been made primarily to maintain the existing structures and infrastructure.

The area south of Zagreb – later named New Zagreb – with the Zagreb Trade Fair, was mostly an unbuilt area in the 1950s. The Trade Fair building project was meant to provide appropriate spaces for trade fair development as well as to stimulate urbanization and construction in the New Zagreb area. The Zagreb Trade Fair project was soon followed by the first residential buildings. The New Zagreb plan from 1962 defined the program for a completely new town accommodating 250.000 inhabitants in residential neighbourhoods, housing developments and residential areas. The plan was characterized by an orthogonal street grid with residential buildings and other areas within it. Three residential developments and a new town center east of the Zagreb Trade Fair were planned along the central urban axis. Jakob Bakema, a Dutch architect offered his conception for the New

Zagreb center in 1965. The plan was simple, yet it provided a range of possibilities for future additions without a need for substantial changes of the basic design concept. Six teams of urban planners in Zagreb worked out in 1982 studies of the central urban areas of Trnje, New Zagreb and Sava banks from *Željeznički most* to *Most mladosti* encompassing also the New Zagreb center. The studies were ambitiously conceived yet difficult to be carried out.

However, they provided an impetus for creative ideas about further development and urban design of the city. In 1985 a competition was launched for a design of a business, commercial and conference centre with a hotel on the eastern side of Zagreb Trade Fair as well as of new office blocks. The result was the new INA trade building built in 1989, east of the Zagreb Trade Fair. The competition for the east entrance to the Zagreb Trade Fair complex and World Trade Center with a hotel was launched in 1991 but the realization did not follow. The Museum of Contemporary Art (2009) and Avenue Mall (2007) southeast of the Zagreb Trade Fair were the only major building projects in the first decade of the 21st century.

Trade fairs proved many times as an important incentive for urbanization and modernization. Building the Zagreb Trade Fair in New Zagreb area brought along the needed infrastructure as a prerequisite for the development of this town area in the late 1950s. Zagreb Trade Fair and New Zagreb area are both part of an unfinished urban planning concept which used to adapt in the course of time and to a certain extent to current needs. Nowadays the Zagreb Trade Fair area is a dividing line between New Zagreb and the rest of the city having great difficulties in adjusting to contemporary urban and trade fair requirements. As an exceptionally attractive and valuable city area, the Zagreb Trade Fair complex has great potential for a functional and partly a structural transformation that actually began with the construction of the Museum of Contemporary Art.

**BORKA BOBOVEC
IVAN MLINAR
DOMAGOJ SENTIĆ**

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

Dr.sc. **BORKA BOBOVEC** diplomirala je i magistrirala na Arhitektonskom fakultetu, a doktorirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Predsjednica je međunarodne strukovne udruge European Hrvatska.

Doc. dr.sc. **IVAN MLINAR** završio je Školu primijenjene umjetnosti i dizajna te Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, na kojem je i doktorirao.

DOMAGOJ SENTIĆ diplomant je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

BORKA BOBOVEC, Ph.D. She received her postgraduate Master of Science degree at the Faculty of Architecture and her Ph.D. degree from the Faculty of Humanities and Social Sciences. She is head of the professional association European Croatia.

IVAN MLINAR, Ph.D., assistant professor. He graduated from the Faculty of Architecture where he received his Ph.D.

DOMAGOJ SENTIĆ, is currently a degree candidate at the Faculty of Architecture in Zagreb.

